

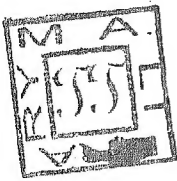
ارمغانِ حجاز

اقبال

ارمغانِ حجاز

اقبال

جملہ حقوق محفوظ
بجی جاوید اقبال خلف الصدق علامہ الطرہ محمد اقبال علیہ الرحمۃ

۸۹۱۵۵۱۵۵

۲۰۱۲۱۸۶

نومبر ۱۹۳۸ء

پانچ ہزار

طبع اول

تعداد

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE12186

RECEIVED

فہرست مضامین

حصہ اول

ارمغانِ حجاز

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۳	حضورِ حق	۱
۲۷	حضورِ رسالت	۲
۸۷-۱۰۷	حضورِ ملت	۳
۸۹	(۱) بحق دل بند و راہِ مصطفیٰ رَو	
۹۵	(۲) خودی	
۹۷	(۳) انا الحق	
۱۰۰	(۴) صوفی و ملا	

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۱۰۴	(۵) رومی	
۱۰۹	(۶) پیام فاروق	
۱۱۴	(۷) شعرائے عرب	
۱۱۹	(۸) اے فرزندِ صحرا	
۱۲۱	(۹) توجہ دانی کہ دیں گہ دسوارے باشد	
۱۲۶	(۱۰) خلافت و ملوکیت	
۱۲۸	(۱۱) ترک عثمانی	
۱۳۰	(۱۲) دخترانِ ملت	
۱۳۲	(۱۳) عصرِ حاضر	
۱۳۶	(۱۴) برہمن	
۱۳۸	(۱۵) تعلیم	
۱۴۵	(۱۶) تلاشِ رزق	
۱۴۶	(۱۷) ننگِ بابچہ خویش	
۱۴۷	(۱۸) خاتمہ	

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۴	حضورِ عالمِ انسانی	
	(۱) تمہید	۱۵۱
	(۲) دل	۱۶۶
	(۳) خودی	۱۷۲
	(۴) جبر و اختیار	۱۷۵
	(۵) موت	۱۷۶
	(۶) بگو ابلہس را	۱۷۷
	(۷) ابلہس خاکی و نہ ابلہس تاری	۱۸۰
۵	بہ یارانِ طریق	۱۸۷

حصہ دوم

اردو نظمیں

ابلہس کی مجلس شوریٰ

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۲۲۹	بڑھے بلوچ کی نصیحت پیٹے کو	۲
۲۳۱	تصویر و مصور	۳
۲۳۲	عالم برزخ	۴
۲۴۰	مغرول شہنشاہ	۵
۲۴۱	دوزخی کی مناجات	۶
۲۴۲	مسعود مرحوم	۷
۲۴۷	آواز غیب	۸
۲۴۹	رباعیات	۹
۲۵۶	ملا زادہ ضعیف لولائی کشمیری کا بیاض	۱۰
۲۷۷	سر اکبر حیدری صدر اعظم حیدر آباد دکن کے نام	۱۱
۲۷۸	حسین احمد	۱۲
۲۷۹	حضرت انسان	۱۳

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے نگیرد
 دل او سپنہ یاراں کم پذیرد
 بہ آہے سوزِ نکاشِ سینہ بکشاے
 نزدیک آہشِ عشق صد سالہ میرد

بسم الله الرحمن الرحيم

حضور حق

۱

دل ما بیدلال بردند و فرستند
 مثال شعله افسردند و فرستند
 بیا یک لحظه با عامان در آئینند
 که خاصان با ده ها خوردند و فرستند!

○
 سخن یافت از بود و نبودم
 من از نخلت لب خود کم کشودم
 سجود زنده مردان می شناسی
 عیار کار من گیر از سجودم

○
 دل من در کشاد چون و چند است
 نگاهش از مه و پروین بلند است
 بده ویرانه در دوزخ اُورا
 که این کافر بس خلوت پسند است

○
 چه شور است این که در آب و گل افتاد
 ز یک دل عشق رسد مشکل افتاد
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بمن رخصتی که کارم بادل افتاد

○
 جہاں از خود بڑا آوردہ کیست؟
 جمالش جلوہ بے پردہ کیست؟
 مرا گوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدِ من در تیرِ چ و تا بلبست
 نصیبِ من غمِ بے باخِ طابست
 دلِ ابلیس ہم نتوانم آزد
 گناہِ گاہِ گاہِ من صوابست

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مَّ عَمْرُو
 وَكَانَ الْكَاسُ يَحْمُرُهَا الْيَمِينُ
 اگر این است رسمِ دوستداری
 بدلو از رسمِ زن جام و مینا

۵ اشارات: صَبْنَتِ الْكَاسِ الخ۔ پیر عمرو بن کلثوم کا ہے جو زبانِ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔
 شاعر اپنی معشوقہ ام عمرو کی نا اعلانی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ باری دائیں طرف پھینکنے والوں کی تھی۔

بخود پیچیدگیوں در دل اسیرند
 ہمہ درد اند و درماں ناپذیرند
 سجود از ماچہ میخواستی کہ شاہاں
 خراجے از دہ ویراں نگہ گیرند

روم را ہے کہ اورا منتر نے نیست
 ازاں تنجے کہ ریزم حاصلے نیست
 من از غم ہا نمی ترسم ولیکن
 مدہ آں غم کہ شایان دلے نیست

○
 مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شرابِ پختہ از خاماں نگہ دار
 شرر از نیت مانے دور تر بہ
 بخصاں بخش و از عاماں نگہ دار!

○
 ترا این کشمکش اندر طلب نیست
 ترا این درد و داغ و تاب و تنبہ نیست
 ازاں از لامکاں بگرہ خیم من
 کہ آں جانا لہ لائے نیم شب نیست

زمین ہنگامہ دہ ایں جہاں را
 دگرگوں کن زمین و آسماں را
 ز خاکِ مادرِ آدم بد انگیسند
 بخشِ این بندہ سود و زیان را

جہانے تیرہ تہ با آفتابے
 صوابِ اوسد اپنا صوابے
 ندانم تا کج و پیرانہ را
 دہی از خونِ آدم رنگ و آبے

○
 غلام حسنہ رضا سے تو بخوبیم
 جزاں را ہے کہ فرمودی نہ پویم
 بسیکن کہ یہ این ناداں بگوئی
 خرے را سب تازی گو، نہ گویم!

۳

دلے در سینہ دام بے سترے
 نہ سوزے در کفِ خام نہ نورے
 بگیز از من کہ بہمن بارِ دوش است
 ثوابِ این نمازِ بے حضورے!

چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مہرئی تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

مسلمانے کہ در بندِ فرنگ است
 دلش در دستِ آساں نیاید
 رسیمائے کہ سو دم بر در غم
 سجودِ بے بوذر و سلاں نیاید

نخواہم ایں جہان و آں جہاں را
مرا ایں بس کہ دانم رمزیاں را
سجودے دہ کہ از سوز و سُروش
بوجد آرم زمین و آسماں را

چہ نخواستی ایں مرد تن آسائے
بہر بادے کہ آمد رستم از جایے
سحر جاوید را در سجدہ دیدم
بہ بخش چہرہ شامم بیارے

۴
 بہ آں قوم از تو می خواہم کشادے
 فقیرش بے یقینے، کم سوادے
 بسے نا دیدنی را دیدہ ام من
 مراے کاشکے مادر نہ زادے

○
 نگاہ تو عتاب آلود تا چند
 بتان حاضر و موجود تا چند
 درین تختانہ اولاد برآہیم
 نمک پروردہ مرود تا چند!

۵ اشارات: مراے کاشکے الخ۔ یہ مصرع سعدی کا ہے۔

○
 سرورِ فست باز آید کہ ناید؟
 نسیم از حجاب آید کہ ناید؟
 سرآمد روزگار این فقیر
 و گم دانائے راز آید کہ ناید؟

○
 اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اور انوائے دل گدازے
 ضمیر امتناں را می کند پاک
 کلیمے یا حکیمے نئے نوازے

○
 متاعِ منِ دلِ درو آشنایِ ست
 نصیبِ منِ فغانِ نارسایِ ست
 بخاکِ مرقدِ من لاله خوشتر
 کہ ہم خاموش و ہم خونینِ نایِ ست

۵

دل از دستِ کسے بردن نداند
 غم اندر سینہ پروردن نداند
 دم خود را دمیدی اندر آن خاک
 کہ غیر از خوردنِ مُردن نداند!

○
 دل ما از کس را مار میسده
 بصورت مانده و معنی ندیده
 ز ما آن رانده در گاه خوشتر
 حق او را دیده و ما را شنیده

○
 ندانند جبریل این مایه و هورا
 که نشناختت حمیت خورا!
 پیرس از بنده بیچاره خویش
 که داند نیشش و نوشش آرزو را!

○
 شبِ این آسماں استم من
 چو مہ از گردش خود کا استم من
 حکایت از تغافل ہائے نورفت
 ولیکن از میانِ استم من

○
 چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریل امیں رادل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند انجا
 پرستد مومن و کافر تراشد

۴

عطا کن شویرِ رومی، سوزِ خسر و
 عطا کن صدق و اخلاصِ سنائی
 چنان بایندگی در ستم من
 نه گیرم گهرِ مراجشتی حنائی

۵

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کاشش جبریل اندر خروش است
 بی نقش و گزلفت به لریم
 که این ملت جهان را بار دوش است

○
 وگرمّت کہ کارے پیش گیرد
 وگرمّت کہ نوش از نیش گیرد
 نگر دو بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش خویش گیرد

○
 وگرم قوے کہ ذکرِ لا الہش
 بر آرد از دل شب صبح گاہش
 شناسد منزش را آفتابے
 کہ ریگ ککشان وید ز آہش

۸

جهانِ قسمت در دستِ خسته چند
 کسانِ او به بندِ ناکه چند
 هنر و در میانِ کارگاہاں
 کشد خود را به پیشِ کرگسے چند

○

مریدِ فاقہ مستی گفت با شیخ
 کہ یزدانِ رازِ حالِ ما خبر نیست
 بہ مانزد و یک تراز شدہ رگِ ماست
 و لیکن از شکمِ نزدیکی تر نیست!

۹

دگرگوں کشورِ ہندوستان است
 دگرگوں آں زمینِ آسمان است
 مجواز مانم از پنج گمانہ
 غلامانِ راضف آرائی گران است

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
 گرفتارِ طلسمِ چشمِ گوش است
 ز محکومی رگائِ تن چنان است
 کہ مارِ اشع و آئینِ بادوش است

۱۰

یکے اندازہ کن سود و زیاں را
 چو جنت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاکی نہ سداں
 چہ خوش آراستیم این خاکداں را!

○

تو می دانی حیات جاوداں حسیت
 نمی دانی کہ مرگ ناگہاں حسیت!
 ز اوقات تو یک دم کم نہ گردد
 اگر من جاوداں باشم زیاں حسیت؟

۱۱

بہ پایاں چوں رسد ایں عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضورِ خوبہ مارا
 حسابِ من چشمِ او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
 سوئے شہرے کہ لٹخا در رہِ اوست
 تو باش ایں جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزلِ دوست

حضور رسالت

او گاه هست بر آسمان از عرش نازک تر

نفس گم کرده می آید ^{رحم} ^{رحم} حسیب و بایزید اینجا

عزت بخاری

حضور رسالت

”الایامیگی خیمہ فرویل
کہ پیش آہنگ بیڑیں شذر منزل“
خرد از راندن محسن فروماند
زمانم خویش دادم در کف دل!

اشارات: الایامیگی الخ۔ منوچہری کا شعر ہے

خیمگی۔ خیمہ نشیں

فرویل۔ چھوڑ دے

پیش آہنگ۔ وہ شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

○
 تنگاہے داشتتم بر جو بہر دل
 تنیدیم آرمیدم در بر دل
 رسیدم از تہوائے فریہ و شہر
 ببا و دشت واکردم در دل

○
 ندانم دل شہیدِ حلوۃ کیست
 نصیب او قرار یک نفس نیست
 بصر ابرویش افسرہ تر گشت
 کتارا بجوئے زار بگرست

○
 مپرس از کاروان جلوه مستان
 ز اسباب جهان برکنده دستان
 بجان شان ز آواز جبرس شور
 چو از موج نیل دریتان!

○
 بایں پیری ره تیرب گزفتم
 نواخواں از سرور عاشقانه
 چو آن مرغی که در صحرای سرشام
 کشاید پریند که آشیانه

۲
 گناه عشق و مستی عام کردند
 و بیل پنجگان را خام کردند
 باهنگ حجازی می سیرایم
 و خن تپس بادده کاند رجام کردند

○

چه برسی از مقامات نوایم
 ندیمای کم شناسند از کجایم
 کشادم رخت خود را اندرین دشت
 که اندر خلوتش تنها سیرایم

۳

سحر باناقہ گفت تم نرم تر رو
 کہ را کب خستہ و بیمار و پیرا ست
 قدم ستانہ زو چندان کہ گوی
 بپیش ریگ این صحرا حیرا ست

○

مہارے سارباں اور انشاہد
 کہ جان او چو جان ما بصیر است
 من از موج خروش می شناسم
 چو من اندر لاسم لاسیر است

نہم اشک است در چشم سیاهش
 دلم سوزد ز آہِ صبح گاہش
 ہماں مے کو ضمیرم را بر افروخت
 پیالے ریزد از موجِ نگاہش !

۴

چہ خوش صحر اکہ دروے کاڑاں ما
 درودے خواند و گل براند
 بہ ریگِ گرم او آور سجودے
 جہیں را سوزتا داغے بماندا

○
 پچہ خوش صحر کہ شامش صبح خندا ست
 شبش کوتاہ و روز را بلند است
 قدم اے راہرو آہستہ تہ نہ
 چو ماہر زورہ او درد مند است

۵
 امیر کارواں! آلِ اعجمی کیست؟
 سردا و باہنگِ بے نسبت
 زنداںِ نعمت کہ سیرانی او
 تنگ دل در بیابانِ تو اے نیست!

مقامِ عشق وستی منزلِ اوست
 چه آتشِ ها که در آبِ گلِ اوست
 نوائے اوبه هر دل سازگار است
 که در هر سینه قاشقِ از دلِ اوست

۶

غمِ نپہاں کہ بے گفتنِ عیان است
 چو آید بر زباں یکے اشنان است
 رہے پر پیچ و راہی خستہ و زار
 چرخِ مُردہ و شبِ میان است

بہ راغاں لالہ رُست از نوہاراں
 بصرِ خمیگ ترفند یاراں
 مرا تنہا نشستن خوشتر آید
 کس را بجوئے کوہساراں

گے شعرِ سرائی را بخوانم
 گے جامی زندايش بجانم
 ندانم گرچہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نعمہ ماے ساربانم

غمِ راہی نشاط آمیز تر کن
 فغانش را جنوں انگیز تر کن
 بگیر اے سارباں راہِ درازے
 مرا سوزِ جدائی تیز تر کن!

بیایے ہم نفس با ہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جمالیم
 دو حرفے بر مرادِ دل بگوئیم
 پیاتے خواجہ چشماں با لیم!

حکیمان را بہا کستہ نہادند
 بناواں جلوۂ مستانہ دادند
 چہ خوش بختی، چہ خرم روزگارے
 درِ سلطان یہ رویشے کشادند!

جہان چار سواندر بر من
 ہوائے لامکاں اندر سر من
 چو بگذشتم ازین نام بلبلے
 چو گہ دافت او پرواز از پر من

○

دیریں وادی زمانی جاودانی
 ز خاکش بے صورت روید معانی
 حکیماں با کلیماں دوش بردوش
 کہ ایں جا کس نگوید لہن ترانی!

۹

مسلمان آں فقیر کج کلا ہے
 رمید از سینہ او سوز آہ ہے
 دشن نالد! چرانا لد؟ نداند
 نگاہے یارِ رسول اللہ نگاہے!

○
 تب و تابِ دل از سوزِ غمِ تست
 نوائے من ز تاشِ دُرمِ تست
 بتالم ز آنکه اندر کشورِ هند
 ندیدم بے بده کو محرمِ تست

○
 شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نصیت
 بایں خاکِ آفتابے را گذرِ نصیت !
 بیاکن گوشہٗ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بچہ پرتِ نصیت !

○
 چہ گویم زان فقیہے در دہستہ
 مسلمانے بہ گوہرِ ارجہستہ
 خدا ایں سخت جاں ریا ربا دہ
 کہ افتادہست از بامِ بلبستہ

○
 چہاں احوال اور ابر لب آرم
 تو می بینی نہ سان و اشکام
 ز رُوداد و دُرد و صد سالش ہمیں بس
 کہ دل چوں گشت قصابِ دلم

○
 هنوز این چرخ نیلی کج خرام است
 هنوز این کاروان دراز مقام است
 ز کار بے نطم ام او چه گویم
 تومی دانی که ملت بے امام است

○
 نماند آن تاب و تب و خونِ نایش
 نروید لاله از کشتِ خراش
 نیام او تهی چون کیسه او
 بطاقِ خانه ویراں کنایش!

○
 دل خود را اسیر رنگ بو کرد
 تھی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیر شاہبازاں کم شناسد
 کہ گوشش باطنین پشنہ خو کرد

○
 بروئے او در دل ناکشاده
 خودی اندر کفِ خاش نژادہ
 ضمیر او تھی از بانگِ تبسم
 حسیم ذکر او از پافتادہ

○
 گریباں چاک و بے فکر روز نیست
 نمیدانم چیاں بے آرزو نیست
 نصیب اوست مرگ نامنایم
 مسلمانے کہ بے اللہ روز نیست!

○
 حق آں وہ کہ مسکین و اسیر است
 فقیرو غیرت او دیر است
 بروے او در حینانہ بستند
 دریں کشور مسلمان تشنہ است

○
 دگر پاکیزه کن آب و گل او
 جهانے آفتیں اندر دل او
 ہوا تیز و بداماش و صد چاک
 بیندیش از چراغ بسمل او

○
 عروس زندگی در خلوتش غیر
 کہ دارد دھشت نام نیتی سیر
 گنہگار بیت پیش از مرگ در قبر
 بیکیش از کلیسا ہست کز دیر!

بچشم او نه نور و نه سرور است
 نه دل در سینہ او نا صبور است
 خدا آں اُمّتے رایا ربا و
 کہ مرگ او ز جان بے حضور است

مسلمان زادہ و نا محرم مرگ!
 ز بیم مرگ لرزان تا دم مرگ!
 دلے در سینہ چاکش ندیم
 دم بچستہ بود و عنیم مرگ!

ملوکیت سراپا شیشہ بازی است
 از و این نہ رومی نے حجازی است
 حضور تو عنیم یاراں بگویم
 با تمیدے کہ وقتِ دل نوازی است

تن مردِ سماں پایدار است
 بنائے پیکرِ اوستوار است
 طیبِ نکتہ رس وید از نگاہش
 خودی اندر وجودش غشہ دار است

○
 مسلمان شمر سارا ز بے کلاهی است
 که دیش مرد و قشر خانقاهی است
 تو دانی در جہاں میراثِ احمیت
 گلے از قماشِ پادشاهی است!

○
 پیرِ اُمن که احوالش حسیان است
 زینش بد گهر چوں آسمان است
 بر آں مرغی که پروردی بانجیر
 تلاشِ دانه در صحرایِ اکن است

○
 بحشمش و انمودم زندگی را
 کشودم نکتہ و فداؤدی را
 تو ان سہارِ جاں را فاش تر گفت
 بدہ نطقِ عرب ایس اعجمی را!

○
 مسلمان گر چہ بے خیل و سیاہست
 ضمیر و ضمیر و سیاہست
 اگر اور امتقاش باز بخشند
 جمال او جلالِ بے پناہست!

○
 متاعِ شیخ اساطیر کهن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام او ز تار دار است
 حرمِ چوں دیر بود او بر ہمین بود

○
 دگر گوں کرد لا دینی جہاں را
 ز آثارِ بدن گفتند جہاں را
 ازاں فقرے کہ با صدیقِ ادبی
 بشورے آو را این سودہ جہاں را

○
 حرم از دیر گیر درنگ بوئے
 بت مایه یک ژولیده مئے
 نیایی در بر مایه بختاں
 دے روشن ز نور آرزوئے!

○
 فقیراں تا بسجد صفت کشیدند
 گریبان شهنشاہاں دریدند
 چو آتش درون سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خستیدند!

مسلمانان بخویشاں در ستیزند
 بجز نقش وئی بر دل نہ ریزند
 بنالت دار کسے خستے بگیرد
 ازاں مسجد کہ خود از کسے گیرند!

جہیں را پیش غیر اللہ سو دیم
 چو گہراں در حضور او سو دیم
 نالماں از کسے، می نالماں از خویش
 کہ ما شایانِ شان تو نبودیم

○
 بدستِ میکشاں خالی ایانِ است
 کہ ساقی را بہِ بزمِ من فراغِ است
 نگہ دارم درونِ سینہ ہے
 کہ اصلِ او ز دودِ آں چراغِ است!

○
 سبوتے خافقاہاں خالی ازے
 کند مکتبِ رہِ طے کردہ راطے
 ز بزمِ شاعرانِ افسردہ رفتہ
 نواہا مُردہ بیروں افتد از نے!

○
 مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ با این خاکداں کاسے ندارم
 بایں بے طاقتی در پیچ و تابم
 کہ من دیگر بغیب اللہ و چارم

○
 باں بالے کہ بخشیدی پریم
 بسوزِ نغمہ ہائے خود پییم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے بلرزد
 جہاں گم دیدم و اور اندیم!

○
 شبے پیش خدا بکریتم زار
 مسلمانانِ حیران زارند و خوانند
 ندا آمد ہمیدانی کہ این قوم
 دلے دارند و محبوبے ندارند!

○
 نگویم از فرو فالے کہ بگذشت
 چہ سود از شرح احوالے کہ بگذشت
 چراغے داشتیم در سینه خویش
 فسر داند در دو صد سالے کہ بگذشت!

نگهبانِ جسمِ محارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش بغیر است
 ز اندازِ نگاهِ او توان دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

ز سوزِ این فتیره نشین
 بده او را ضمیرِ آتشین
 دلش را روشن و پابنده گم و ا
 ز امید که زاید از یقین!

○
 گے افتخار گئے مستانہ خیرم
 چہ خوں بے تیغ و شمشیر بے بریم
 نگاہِ التفاتے بر سرِ بام
 کہ من با عصہ خویش اندر ستیرم !

○
 مرا تنہائی و آہ و فغاں بہ
 سوئے نیشِ سفر بے کارِ اں بہ
 کجا مکتب، کجا میحانہ شوق
 تو خود ستر مرا ایں بہ کہ آں بہ !

○
 پریدم در فضائے دلپذیرش
 پریم تو گشت از ابرِ مطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش!

○
 باں رازے کہ گفتم، بے نبردند
 ز شاخِ نخلِ من حشرِ ما نخوردند
 من اے میرِ اُمم داد از تو خواهم
 مرا یاد راں غرِ لخواںے شمر دند

○
 نہ شعرست اینکہ بر دلی نہادم
 گره از رشتہ معنی کشادم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں راتاب ادم

○
 تو گفستی از حیات جاوداں گھے
 بگوشِ مُردہ پیغام جاں گھے
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تاسیخ وفاتِ این و آں گھے!

○
 رُخم از دردِ پنهان ز عفرانی
 تراود خونِ چشم از غوانی
 سخن اندر گلوئے من گره بست
 تو احوال مرا ناگفت دانی!

○
 زبانِ ما غریباں از نگاہِ هست
 حدیثِ درمندان اشکِ آبِ هست
 کشاد هم چشم و بستم لبِ خویش
 سخن اندر طریقِ ما گناهِ هست!

خودی دادم ز خود ناخر می را
 کشادم در گل اوزم می را
 بدہ آں نالہ گم می کہ از فے
 بسوزم بحر عیشم میں ہر غمے را!

درون ما بحر دودِ نفس نیست
 بحرِ دستِ تو مارِ دشمنِ نفس نیست
 وگرا فسانہ عیشم با کہ گویم
 کہ اندر سینہ ما غیر از تو نفس نیست

○
 غریب در دمنده نئے نوائے
 ز سوزِ غمتِ منہ خود در گدازے
 تومی دانی چہ می جوید چہ خواهد
 دے از ہر دو عالم بے نیازے !

○
 نم و رنگ از دمِ بادے نجوم
 ز شیشِ آفتابِ تو برویم
 نگاہم از منہ و پرویں بلند است
 سخن را بر مزاج کس نگویم

○
 در آں دریا کہ اور اساحلے نسبت
 دلیل عاشقانِ غیر از دلے نسبت
 تو فرمودی رہِ لطیف اگر فقیہ
 و گرنہ جز تو مارا منزلے نسبت!

○
 مراں از در کہ مشتاقِ حضوریم
 از اں درے کہ دادی ناصبوریم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز سب
 کہ ما از دلے و صد فرسنگ دُوریم!

○
 بہ افرونگی بہستان دل بختتم من
 زتاب دیریاں بگدا ختم من
 چنناں از خوشیتن بہ گمانہ بوم
 چو دیدم خویش را نشناختم من!

○
 مے از میخانہ مغرب چشیدم
 بجان من کہ دردِ سر خریدم
 نشستم با نکویانِ سرنگی
 ازاں بے سوز تر روز ندیدم!

○
 فقیرم از تو خواہم ہرچہ خواہم
 دل کو ہے خراش از برگِ کاہم
 مرادسِ حکیمان در و سدا
 کہ من پروردہ فیضِ نگاہم

○
 نہ با ملانہ با صوفی نشینم
 تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
 نویسِ اللہ بر لوحِ دلِ من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاش کنیم

○
 دل ملا گرفتارِ غمِ نیست
 نگاہِ هست و پریشانیِ نیست
 ازاں بگرختیم از مکتبِ او
 کہ در ریگِ حجازش مرغِ نیست!

○
 سمنبرِ کلاش نشیدارِ است
 کہ اورا صد کتاب اندر کنارِ است
 حضورِ تو من از خجالتِ نگفتم
 ز خود پنهان و پر ما آشکارِ است

دل صاحب دلاں او بردیا من؟
 پیامِ شوق او آور دیا من؟
 من و ملاز کیش دین تو یسیم
 بخت ما بردت او خوردیا من؟

غریبم در میانِ محفلِ خویش
 تو خود گو با که گوئم مشکلِ خویش
 ازاں ترسم کہ پنهانم شود فاش
 عنیم خود را انگوئم بادلِ خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گره از روتے کارِ خود کشادم
 بغیر اللہ کردم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود افتادم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندر سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندر برِ من
 ہنوز از جوشِ طوفانے کہ بگذشت
 نیا سودا ست موجِ گوہرِ من

هنوز این خاک دارائے شر هست
 هنوز این سینہ را آه سحر هست
 تجلی ریز چشم که بینی
 باین پیری مرا تاب نظر هست!

نگاهم نه انچه بنیم بے نیاز هست
 دل از سوزِ درونم در گداز هست
 من این عصر بے اخلاص بے سوأ
 بگو با من که آخر این چه راز هست!

○
 مراد عصر بے سوز آتشیدند
 بخاکم جان پر شورے دمی‌دند
 چون در گردن من زندگانی
 تو گونی بر سر ارم کشیدند!

○
 بنگیرد لاله و گل رنگ و بویم
 درون سینه ام مرد آرزویم
 غم پنهان بحرف اندر بگنجد
 اگر گنج بد چه گویم با که گویم!

من اندر مشرق و مغرب غریبم
 که از یارانِ محرم بے نصیبم
 غمِ خود را بگویم بادلِ خویش
 چه معصومانه غربت را فریبم!

طایمِ علمِ حاضر را شکستم
 ر بودم دانه و دانه شکستم
 خدا داند که مانندِ برائیم
 به نارا و چه بے پروا شکستم!

ہچشم من نگہ آوردہ تست
 فروغ لالہ آوردہ تست
 دو چارم کن بہ صبح من رآنی
 ششم را تاب مہ آوردہ تست

چو خود را در کنار خود کشیدم
 بہ نور تو مقامِ خویش دیدم!
 دریں دیر از نوائے صبح گاہی
 جہانِ عشق و مستی آفریدم!

اشارات: من رآنی، تبلیغ ہے حدیث مشہور من رآنی فقد رآ اللہ
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا۔

○
 دیریں عالم بہشتِ خمرِ مے ہست
 بشاخِ اوزرا شکِ منِ مے ہست
 نصیبِ او ہنوز آں ما وہ نہ نیست
 کہ او در انتظارِ آدمِ مے ہست

○
 بدہ اور اجوانِ پاکبازے
 سرورش از شرابِ خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ حمیدِ رضی
 دلِ او از دو گیتی بے نیازے

○
 بیا ساقی بگرداں جامِ مے را
 ز مے سوزندہ تر کن سوزِ نئے را
 وگراں دل بنہ در سینہ من
 کہ پیچم پنجه کاؤس و کے را!

○
 جہاں از عشق و عشق از سینہ تست
 سرورش از مے دیرینہ تست
 جز این چیزے نمیدانم ز جبریل
 کہ او یک جوہر از اینہ تست!

○
 مرا این سوز از فیضِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمرِ تست
 نخلِ ملکِ جم از درویشیِ من
 کہ دل در سینه من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانه دل با کس نہ بستم
 ولیکن از ہمتِ امِ خود گسستم
 زمین امروز می خواہد سجودے
 خداوندے کہ دی اورا شکستم!

○
 دمید آں لاله از مشیت غبارم
 کہ خوش می تراود از کُنارم
 قبولش کن ز راهِ دل نوازی
 کہ من غیر از دِلے چیزے ندارم!

○
 حضورِ مَلّتِ بیضاتِ پیدم
 نوائے دلگدازے اَشْرِیدم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، اَشْرِیدم، آمیدم!

بصدقِ فطرتِ زندانہ من
بسوزِ آہِ بیتابانہ من
بدہ آں خاک را ابر بہاے
کہ در آغوشِ گیرودانہ من!

دلے بر کفِ نہاوم دلبرے نیست
متاعِ دشتِ غارت گہے نیست
درونِ سینہ من منزلی گیر
مسلمانے زمین تنہا ترے نیست!

○

چورومی در حرم وادم ازاں من
 اڈوا موختم اسرارِ جہاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کهن او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

○

گستاخانے ز خاکِ من برانگیز
 نیم چشمِ بخونِ لالہ آمیز
 اگرشایاں نیم تیغِ علیؑ را
 نگاہے وہ چشمِ شیرِ علیؑ تیز!

مسلمان تباہ ساحل آرمیدہست
 نخل از بحر و از خود ناامیدہست
 جز این مرد فقیری در دست
 جراحت لائے پنهانش کہ دیدہست؟

کہ گفت اور کہ آید بویئے یارے؟
 کہ داد اور امید نو بہارے؟
 چو آں سوز کہن رفت از دم او
 کہ ز دہنستان او شرارے؟

○
 ز بحرِ خود بجوئے من گہرِ وہ
 متاعِ من بکوه و دشتِ در وہ
 و لم نکشود از اں طوفاں کہ دادی
 مرا شورے ز طوفاں نے دگر وہ!

○
 بجلوت نے نوازی ٹائے من ہیں
 بخلوت خود گدازی ٹائے من ہیں
 گرفتہ نکتہ فستہ از نیا گان
 ز سلطان بے نیازی ٹائے من ہیں!

○
 بهر حالے که بودم خوش سر و دم
 نقاب از روی مهر منی کشودم
 پیرس از خط اب من که بادوست
 دے بودم دے دیگر نبودم!

○
 شریک در دوسوز لاله بودم
 ضمیر زندگی را وانمودم
 ندانم با که گفتم نکست شوق
 که تنها بودم و تنها سر و دم

○
 بنورِ تو بر آفتابِ روزم نگه را
 که بینم اندرونِ محسوسه را
 چو می گویم سلمانم، بلرزم
 که دانم مشکلاتِ اله را

○
 بگوئے تو که از یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خرابِ جراتِ آں زندِ پاکم
 خدا را گفت مارا مصطفیٰ بس!

۱۲

ز شوق آموختم آں ہاؤ ہوئے
 کہ از سنگے کشاید آ بجوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بگیرد رنگ و بوئے

○
 یکے بنگہ فرنگی کج کلاہاں
 تو گوئی آفتاب نسل ماہاں
 جوانِ سادہ من گرمِ خون است
 نگہ دارش ازیں کافِ ننگاں

○
 بدہ دستے زیبا افتادگاں را
 بہ عتِ یزُ اللہ دلِ نادادگاں را
 از آتش کہ جانِ من بر آفت
 نصیبِ وہِ سِلمانِ زادگاں را

۱۳

تو ہم آں مے بگیر از سانغِ دوست
 کہ باشی تا ابد اندر برِ دوست
 بچوئے نیست اے عبد الغرِ زباییں
 بروجم از مژہ خاکِ درِ دوست

○
 تو سلطان حجازی من فستیم
 ولے در کشور معنی امیرم
 جہانے کو ز تخم لالہ رست
 بیابن گد باغوش ضمیرم

○
 سراپا در دریاں نا پذیرم
 نہ پنداری زبون و زار و پیرم
 ہنوزم در کمانے میتوان اند
 ز کیش ملتے افتادہ تیرم

○
 بیابا ہم در آویزیم و قصیم
 ز گیتی دل برانگیریم و قصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشمیں اشکِ غولِ زیم و قصیم

○
 ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ نشانش چوں سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ گستر
 طناب از دیگران حستین حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مکانیم
 بروں از حلقہ نہ آسمانیم
 بما آموختند آں سجدہ کنوے
 بہائے ہر خداوندے بدانیم

○
 زافرنگی صنم بیگانہ تر شو
 کہ پیمائش نمی ارزد بیک
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیک نہ در عالم نو

حضورِ ملت

مجااز من کلام عارفانه
 که من دارم سرشت عاقلانه
 سرشک که گوی را اندرین باغ
 بنفشانم چو شب بنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ و

بمنزل کوشش مانستِ دیمه نو

دریں نیلی فضا هر دم مند و نشو

مقامِ خویش اگر نخواهی دریں دیر

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ روا

○
 چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بنحو دوشل گهر پیچیده ام من
 ازاں نمود با من سرگران است
 به نیم بحر حرم کوشیده ام من

○
 بیاساقی بگردان سنگین را
 بنفشان بردو گیتی استین را
 حقیقت را به رند نه فاش کردند
 که ملاکم شناسد در مزدین را

○
 بیاساقی نقاب از رخ بر افکن
 چکید از چشم من خون دل من
 به آن بخن که نه شرقی نه غربی است
 نوائے از مقامِ لَا تَخَفْنَ

○
 بروں از سینہ کش تبخیر خود را
 بخاکِ خویش زن اکسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش زی
 مدہ در دست کس تقدیر خود را

۵ اشارات: لَا تَخَفْ، تلبیح بآیہ قرآنی، لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى

○
 مسلمانان از خودی مرد تمام است
 بخشش تا خودی میر و غلام است
 اگر خود را مستاع خوش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

○
 مسلمانان که خود را فاش دیدند
 بهر دریا چو گوهر آرمیدند
 اگر از خود رمیدند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خریدند

○
 کشودم پرده را از رفته تقدیر
 مشو نویسد راه مصطفی گیر
 اگر باور نداری آنچه گفتم
 زوین بگریز و مرگ کافرے میرا

○
 بہتر کال بستہ در مارا کشادند
 بنائے مصریائے محکم نہادند
 تو ہم دستے بدامانِ خدی زن
 کہ بے او ملک دین کس را ندادند

○
 ہر آن قوے کہ می ریزد بہا شش
 نسا زد جز بہ بویا تے مہیدہ
 زخا شش لالہ می روید و لیکن
 قبا تے دارد از رنگ پریدہ

○
 خدا آں ملتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدستِ نجیش بہشت
 بہ آں ملت سرو کالے ندارد
 کہ دہقانیش برائے دیگران کشت

زرازی حکمت قرآن بیاموز
 چراغی از چراغ او برافروز
 و لے این نکتہ را از من فراگیر
 کہ نتوان ز لبتین بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی زولا الہ را
 ز خاکِ مرده رویا ندنگہ را
 مردہ از دست و امانِ چنین مرد
 کہ دیدیم در کمندش مہر و مہ را

○
 تو اے نادان دلِ آگاہ دریاب
 بخود مثل نیلِ گاہِ راهِ دریاب
 چسماں مومن کند پوشیدہ را فاش
 ز لا مَوْجِ جَوْجِ اِلَّا اللّٰهُ دریاب

○
 دلِ تو داغِ پنهانے ندارد
 تب تائبِ مسلمانے ندارد
 خیابانِ خودی را دادہ آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

انا الحق
 انا الحق جبروت ام کبریا نیست
 سزائے او چلیا نیست یا نیست؟
 اگر فرمے بگوید سزائے من بہ
 اگر فرمے بگوید ناروا نیست!

○
 یہ آں ملت انا الحق سازگار است
 کہ از خوش نم ہر شاخسار است
 نہاں اندر جلال او جمالے
 کہ اور آنہ سپہر آئینہ دار است!

○
 میان امتان و الامت ام است
 که آن امت و گیتی را امام است
 نیاید ز کار آفرینش
 که خواب و خشکی بروی مرده است!

○
 وجودش شعله از سوخته درون است
 چو خس اورا جهان چند و چون است
 کند شرح انا الحق هم است او
 پئے هر کُن که می گوید بکین است

۵. اشارات: خواب - صلح با پیغمبرانی: لَا تَأْتِيَهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ ط

وخت نمی - = = : وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ۵

○
 پردرو سعتِ گردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شلخِ آشیانہ
 مہ و انجم گرفتارِ کندش
 بدستِ اوست تفتیرِ زمانہ

○
 بیاغاں عندِ لبِ غشِ صغیرے
 براغاں جرّہ بانے زودگیرے
 امیرِ اوبسلطانی فقیرے
 فقیرِ او بہ درویشی امیرے

بجام نو کهن می از سبوریز
 فروغِ خوش را بر کاخ و کوریز
 اگر خواهی ثمر از شاخ منصوب
 به دل لَا غَالِبَ إِلَّا اللَّهُ فرویز

۴

صوفی و ملا

گر فتم حضرت ملا ترش دوست
 نگاهش مغرانشناسد از پوست
 اگر با این سلمانی که دارم
 مرا از کعبه می راند حق اوست

○
 فرنگی صید بست از کعبه و دیر
 صدا از خانقاهاں رفت لاغیر
 حکایت پیش ملا باز گفتم
 دعا فرمود یارب عاقبت خیر!

○
 پندِ صوفی و ملا سیری
 حیات از حکمتِ قرآن نگیری
 بآیاتش ترا کارے جز این نیست
 که از بسین او آساں بمیری

○
 ز قرآن پیش خود آئینہ آویز
 و گر گول گشتہ از خویش بگریز
 ترازوئے بنہ کردار خود را
 قیامت ہائے پیش را براگیر

○
 زمین بر صوفی و ملا سلا مے
 کہ پیغامِ خدا گفتند ما را
 ولے تاویلِ نشانِ حیرت انداخت
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

○
 زد و نزخ و اعطی کافر گئے گفت
 حدیثے خوشتر از دے کافرے گفت
 "ندانند آں غلام احوال خود را
 کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!"

○
 مریدے خود شناسے پختہ کالے
 بہ پیرے گفت حرفِ نیش دالے
 برگِ ناتماے جاں سپرن
 گرفتن روزی از خاکِ مزلے!

پسرِ اگفت پیچے خرقہ بازے
 ترا این نکتہ باید چہ زجاں کرد
 بہ نمودن این دورِ آشنا باش
 ز نیضِ شاں بر اہمی توں کردا

۵

رومی

بحکمِ خود و گراں کہنہ مے ریز
 کہ با جاش نیرزد ملکِ ویز
 ز اشعارِ جلالِ الدینِ رومی
 بہ دیوارِ حرمِ دلِ بیا ویز

○
 بگير از ساغرش آں لاله رنگه
 که تاثيرش دهد لعل به سنگه
 غزالے را دل شیرے بخشد
 بشوید داغ از لشت پلنگه

○
 نصیبے بردم از تاب و تب او
 ششم مانند روز از کوکب او
 غزالے در بیا جانم میں
 کہ ریزد خنده شیر از لب او

○
 سراپا درد و سوزِ آشنائی
 وصالِ او زباں و اینِ جدائی
 جمالِ عشقِ گیسو از نئے او
 نصیبِ از جلالِ کبریائی

○
 گرہ از کارِ این ناکارہ واکرد
 غبارِ رگِ گذر را کیمیا کرد
 نئے آں نے نوازے پاکبانے
 مرا با عشقِ مستی آشنا کرد

بروئے من در دل باز کردند
 ز خاک من جہانے ساز کردند
 ز نیض او گرفتہ اعتبارے
 کہ با من ماہ و انجم ساز کردند

خیالش با منہ و انجم نشیند
 نگاہش آں سوئے پرویں بہ بند
 دل بیتابِ خود را پیش او نہ
 دم اور عشقہ از سیلاب چنید

○
 ز رومی گیر اسرارِ فقیری
 که آن فقر است محسوسِ امیری
 خد زان فقر و درویشی که ازوے
 رسیدی بر مقامِ سر بزیری

○
 خودی تا گشت مجهولِ حنائی
 به فقر آموخت آدابِ گدائی
 نه چشمِ مستِ رومی و امِ کردم
 سرورے از مقامِ کبر یائی

مے روشن ز تاکِ من فرو رخت
 خوشامر دے کہ در دامانم آوخت
 نصیب از آتش دارم کہ اول
 سنائی از دل رومی بگخت

۶

پیام فاروقؓ

تو اے بادِ بیاباں از عرب خیز
 ز نیلِ مصریاں موجِ برانگیز
 بگو فاروقؓ را پیغامِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز

خلافت، فقر یا تاج و سر پرست
 نہ ہے دولت کہ پایاں ناپذیر است
 جواں بختا! مدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میر است!

جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہاں کہنہ را باز آفسریند
 ہزاراں انجمن اندر طوفان
 کہ او با نحوشتن خلوت گزیند

بہ روئے عقل و دل بکشتائے ہر در
 بگیر از پیرِ مہربانہ ساغر
 دران کوش از نیارِ سینہ پرور
 کہ دامن پاک داری استیں تر

خنک آں ملتے بر خود رسیدہ
 ز درِ جستجو نا آرمیدہ
 درخش او تہ این نیلیوں چرخ
 چو تیغے از میاں بڑک شیدہ

اشارات: دران کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

چہ خوش زد ترک ملا حہر دے
 رخ او احرے حشمیش کبودے
 بدریا گرہ فتد بہ کارم
 بحر طوفان نمیخواہم کشودے

جہانگیری بخاک ماسرشتند
 امامت در حبین مانوشتند
 درون خویش بنگہ آں جہاں را
 کہ خشمش در دل فاروق رشتند

○
 کسے کو داند اسرارِ یقین را
 یکے ہیں می کند چشمِ وہیں را
 بیامیزند چوں نورِ دو قندیل
 میندیش افراقِ ملکِ دیں را

○
 مسلمانے کہ خود را امتحان کرد
 غبارِ راہِ خود را آسمان کرد
 شرارِ شوق اگر داری نگہِ سدا
 کہ باوے آفتابی میتوان کرد

شعراے عرب
 بگواز من نواخوان عرب را
 بہائے کم نہاد م لعل لب را
 ازاں نورے کہ از قرآن گرفتہ
 سحر کردم صدوی سالہ شب را

بجانہا آفریدم ہائے وہورا
 کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا
 شود لے حریفِ بحر پر شور
 ز آشوبے کہ دادم آبجورا!

تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خوش یاری
 بس باغ ما بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سونے کہ داری!

بخاکِ ما ولے، در دل غمِ مہمت
 ہنوز ایں کہنہ شاخے را نمے مہمت
 بہ افسونِ ہنر آں چشمہ بکشاے
 درونِ مہر مسلمان ز مرے مہمت!

مسلمان بندہ مولا صفات است
 دل او سرے از اسرار ذات است
 جمالش جز بہ نور حق نہ بینی
 کہ صہاش دغیمیر کائنات است

بدہ با خاک او آں سوز و تا ہے
 کہ زاید از شب و آفتا ہے
 نوا آں زن کہ از فیض تو اورا
 دگر بخشند فوق انقلاب ہے

مسلمانی عنیم دل در خریدن
 چو سیلاب از تپ باران تپیدن
 حضور ملت از خود در گذشتن
 دگر بانگ انا الملت کشیدن

کسے کوفتش دید اسرار جاں را
 نہ بیند جز بحشیم خود جہاں را
 نوائے آفریں در سینہ خویش
 بہارے ملتواں کردن خراں را

○
 نگہدار آں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز و مستی حاصل تست
 تہی دیم سبب سے این آں را
 مے باقی بہ مینا سے دل تست

○
 شب ایں کوہ و دشت سینہ تابے
 نہ دروے مرغ کے نے موج آبے
 نگہ دور و شن از قندیل بہاں
 تو میب دانی کہ باید آفتابے

نکو میخاں خطِ سیما سے خود را
 بدست آورگِ فردا سے خود را
 چو من پا در بیا بانِ حرم نہ
 کہ بینی اندر و پینا سے خود را

۸

اے فرزندِ صحرا
 سحر گاہاں کہ روشن شد در و دشت
 صدا ز دمرغِ از شاخِ نخیلے
 فرو ہل خمیہ اے فرزندِ صحرا
 کہ نتوان لیسیت بے وقِ رحیلے

○
 عرب راتِ دُسیل کاڑاں کرد
 کہ او بافتِ خود را امتحان کرد
 اگر فقر تھی دستاں غمِ پورست
 جہاں نے راتہ و بالا توں کہو

○
 دران شب ہاں خروشِ صبحِ فردا
 کہ روشن از تجبلی ہائے سینا
 تن و جان محکم از بادِ دروشت
 طبعِ امتاں از کوہِ صحرا

توجہ دانی کہ دریں محروم سوار سے باد
 و گمراہین تسلیم و رضا گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 مگو شعرم خنیں است چنان نسبت
 جنوں زیر کے از من و نہ گیر

○
 چمن ہا ز اں جنوں ویرانہ گردود
 کہ از ہر سنگامہ ما بیگانہ گردود
 ازاں ہوتے کہ فکندم دریں شہر
 جنوں ماند و لے فرزانه گردود

○
 نخستیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از داغے کہ دارم
 بچشم کم میں تنہا ایم را
 کہ من صدکارواں گل در کنارم

○
 پریشاںم چو گردِ رہ گزارے
 کہ بردوش ہوا گیر و قرارے
 خوشنختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے!

○
 خوش آن قوم پریشان روزگارے
 کہ زاید از ضمیرش بختہ کارے
 نمودش سرے از سر غیب است
 زہر گروے بروں ناید سوائے !

○
 بہ بحر خوشیوں موجے تپیدم
 تپیدم تا بطوفانے رسیدم
 دگر نہ گئے ازین خوشتر ندیدم
 بخون غولیش تصویرش کشیدم !

○
 نگاہش پر کند خالی سبوتا
 دواندے بتاک آرزوہا
 ز طوفانے کہ بخشد را انگانی
 حریف بحر گمرد آہجوا!

○
 چو برگسہ زمام کارواں را
 دید ذوقِ تجلی ہر نہاں را
 کند افلاکیاں را استچناں فاش
 تیر پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکباد کن آن پاک جان را
 کہ ز اید آن مہر کاروان را
 ز اغوشِ چنین فرخند مادر
 نجات می دہم جو حسان را

○
 دل اندر سینہ گوید دلبرے مہست
 متاعے آفریں غارتگرے مہست
 بگو شمع آمد از گردوں دمِ مرگ
 و شگوفہ چوں فرویزد بے مہست

خلافت و ملوکیت

عرب خود را به نور مصطفیٰ سوخت

چراغ مرده مشرق برافروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان را شاهی آموخت!

خلافت بر مقام ماگواهی است

حرم است آنچه بر پایا و شاهیه است

ملوکیت همه مکر است و نیزنگ

خلافت حفظ ناموس الهی است!

درخت با ملوکیت کلیه
 فقیر بے کلا ہے بے گلیے
 گمے باشد کہ بازی مانے تقدیر
 بگیمہ کار صرصر از نسیم!

هنوز اندر جہاں دم غلام است
 نطاش خام و کارش ناتمام است
 غلام فہستہ راں گیتی پیما ہم
 کہ در خویش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پایدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 مقامش غیب دۀ آمد و یکن
 جهان شوق را پروردگار است

ترک عثمانی
 بملک خویش عثمانی میر است
 دلش آگاه و چشم او بصیر است
 نه پنداری که دست از بند افرونگ
 هنوز اندر طاسم او اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ ہمایں فرنگی دل نہ بستند
 مشو نو مید و با خود آشناباش
 کہ مرداں پیش ازین بودند و ہستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے تازہ دادند
 بنائے کارِ شاں دیگر نہادند
 ولیکن کو مسلمانے کہ مہیند
 نقاب از روئے تقدیرے کشاوند

دخترانِ املت

بہل اے دخترِ ک این دُلبری ہا
مسلماناں رانہ زیبِ کافری ہا

منہ دلِ جہمِ سالِ غازہ پرورد
بیاموز از نگہ غارت گری ہا

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد

بزمِ شش جانِ مارِ حقِ مباداد

دلِ کاملِ عیارِ آں پاکِ جاں برد

کہ تیغِ خویش را آبِ از حیا داد

○
ضمیرِ عصر حاضر بے نقاب است
کشادش در نمود رنگ و سہ است
جہانتابی ز نور حق بیاموز
کہ او با صد بلی در حجاب است

○
جہاں را محکمٰی از اثہات است
نہادشاں امین ممکنات است
اگر این نکتہ را قوئے نداند
نظام کار و بارش بے ثبات است

مراد او ایں خرد پرور جنوں نے
نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
ز مکتبِ حشیم و دل نتواں گرفتن
کہ مکتبِ نیست جز بحرِ فسونے!

خاک آں ملتے کز وارداش
قیامت ہا بہ بیند کائناتش
چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
تواں دیدارِ جبینِ امہاتش

اگر بندے ز درویشی پذیرد
 ہزار اہمیت بمیرد تو نہ میری
 بتولے باش و پنہاں شوازیں عصر^{رض}
 کہ در آغوش شبگیرے^{رض} بگیری

ز شام مابروں آو سحر
 بہ تہاں باز خواں اہل نظر
 تو میدانی کہ سوزِ قرأت تو
 و گرگوں کردت دیر عمر^{رض}

عصر حاضر

چه عصر است این که دین فریادی است
هزاران بند در آزادی است
ز روزه آدمیت ننگ و نم بود
غلط نقشه که از بهرادی است

نگاهش نقش بند کافری ها
کمال صنعت او آفری ها
خدا از حلقه بازار گاش
قمار است این همه سوداگری ها!

○
 جوانان را بد آموز است این عصر
 شب ابله‌س را روز است این عصر
 بد امانش مثال شعله پیچم
 که بفرست و بسوز است این عصر!

○
 مسلمان فقر و سلطانی بهم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بهم کرد
 و لیکن الا ما از عصر حاضر
 که سلطانی به شیطانی بهم کرد

چہ گویم قص تو چون است چون نیست
 حشیش است! این نشاط اندر نیست!
 بہت لیدِ فرنگی پائے کو بی
 بہر گہائے تو آن طغیانِ نجس نیست!

۱۴

برہمن

درِ صد تنہ را بر خود کشادی
 دو گلے رفتی و از پافتادی
 برہمن از بتاں طاقِ خود آراست
 تو قرآن را سرِ طاقتے نہادی!

○
 برهمن را نگوئیم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید بزنه زور دست بازو
 خدائے راتر شیدن رخاره!

○
 نگه دارد برهمن کار خود را
 نمیگوید به کس اسرار خود را
 بمن گوید که از تسبیح بگذر
 بدوش خود برد ز تار خود را!

بر همین گفت برخیز از در غیر
 زیاران وطن ناید به بن خیر
 بیک مسجد دو ملا می نه گنجد
 ز افسون بیتان گنجد بیک دیو

تقسیم ۱۵

تب و تاب که باشد جاودانه
 سمند زندگی را تا زیانه
 به فرزندان بیا موز این تب و تاب
 کتاب و کتب افسون و فسانه

○
 ز علم چارہ سازے بے گدازے
 بسے خوشتر نگاہ پاک بازے
 نکوتر از نگاہ پاک بازے
 دے از ہر دے عالم بے نیازے

○
 بہ آں مومن خدا کارے ندارد
 کہ در تن جان بیدارے ندارد
 از اں از مکتب یارایاں گریزم
 جو آنے خود نگہدارے ندارد

زمین گیر ایں کہ مرے کو رچھٹے
 زمینیاں تے غلط بینے نکوتر
 زمین گیر ایں کہ نادانے نکو کش
 زو دشمن دے دینے نکوتر!

ازاں منکرِ فلک پیاچہ حاصل
 کہ گردِ ثابِت و سیارہ گرد
 مثالِ پارہٴ ابرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گرد

○
 ادب پیرایه نادان و اناست
 خوش آن کو از ادب خجسته را بیار هست
 ندارم آن مسلمان زاده را دوست
 که در دانش فرود و در ادب کاست!

○
 ترا نومیدی از طفلان و انا نیست
 چه پروا اگر دماغ شان بسا نیست
 بگو اے شیخ مکتب گدانی
 که دل در سینه شان هست یا نیست!

○
 به پور خوش دین دانش آموز
 که تا بد چو مله و انجم ننگینش
 بدست او اگر دادی مهر را
 بد بیضا است اندر آستینش

○
 نوا از سینۀ مرغ چمن برد
 ز خون لاله آل سوز کهن برد
 باین مکتب باین دانش چنانازی
 که نال در کف نهاد و جان ز تن برد

○
 خدایا وقتِ آں درویش خوش باد
 کہ دلہا از دوش چوں غنچہ بکشاو
 بہ فضلِ مکتبِ این دعا گفت
 پئے نانے بہ بندِ کس منقیاو

○
 کسے کو لا الہ را در گمراہست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حبست
 باں دین و بہ آں دانش میہ از
 کہ از مای بر و چشم و دل و دست

○
 چومی بینی کہ رہن کاراں کُشت
 چہ پرسی کاروانے راجپاں کُشت
 مباحث امین ازاں علمے کہ خوانی
 کہ ازوے روح قومے میتواں کُشت

○
 جوانے خوش گلے رنگیں کلاہے
 نگاہ اوچو شیراں بے پناہے
 بہ مکتب علمِ ملیشی را بیا موخت
 میسر نایدش برگ گیاہے!

شتر را بچہ او گفت دروشت
 نمی بینم خداے چار سورا
 پدر گفت اے سپر حویں یا بہ لغز
 شتر ہم خوش را بیند ہم اورا

۱۶
 تلاش رزق

پیریدن از سر بامے بامے
 نہ بخشد جمدہ بازاں اقامے
 زنجیرے کہ جبر مشیت پرے نیست
 ہماں بہتر کہ میری در کناں

۵ اشارات : شتر را الح ، تبلیغ ہے عربی ضرب النثل کی طرف الجمل کا ایضاً الحق
 الا عند الزلق یعنی اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک اس کا پاؤں نہ پھسلے -
 ۵ کناں ، باز کا گھونٹلا -

نگر خود را بحشیم سرمانه
 نگاه ماست ما را تا زیانه
 تلاش رزق ازاں دادند ما را
 که باشد پر کشودن را بهمانه

۱۷
 ننگ با بچه خوش
 ننگ بچه خود را چه خوش گفت
 به دین محرم آمد کرانه
 به موج آویز و از ساحل به پرهیز
 همه دریاست ما را آشیانه

تو در دریانه او در برتست
 به طوفان در قنادن جوهرتست
 چو یک دم از تلاطم هابیا سو
 همیں دریائے تو غارتگر تست!

۱۸

خاتمه

نه از ساقی نه از پیانہ گفتم
 حدیث عشق بلبا کانه گفتم
 شنیدم آنچه از پاکان امت
 ترا یا شوخی زندانه گفتم

○
 بخود باز آ و دامان دلے گیر
 درون سینہ خود منتر لے گیر
 بدہ این کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم دانه من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جرقبلہ قلب و نظر نسبت
 طواف و طواف باہم و نسبت
 میان ما و بیت اللہ و نسبت
 کہ جبریل امین را ہم خبر نسبت!

حضورِ عالمِ انسانی

آدمیتِ احترامِ آدمی
باخبرِ شوازمِ آدمی

جادیدِ نامه

حضورِ عالمِ انسانی

تہیہ

۱

بیاساقتی بیار آں کہنہ مے را

جوانِ فرو دیں کن پیرِ مے را

نوائے وہ کہ از فیضِ دمِ خویش

چو مشعل بر فروزم چوبِ نئے را

○
 یکے از حجرہ خلوت برس آئے
 ببادِ صبح کا ہی سینہ کھٹائے
 خروشِ این مہمِ رنگِ پورا
 بفتِ درِ نالہ مرغِ بیقرارے

۲
 زمانہ فتنہ ما آور دو بگذشت
 خساں را در غل پر دو بگذشت
 دو صد بعث را در اچٹکیزی او
 چو گوز تیرہ بختاں کر دو بگذشت

بُسا کس اندہ فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند!
 خنک مرداں کہ درد امان امروز
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ پید!

۳

چو بیل نالہ زارے نداری
 کہ در تن جان بیدارے نداری
 وریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو نہ خمی از سر خارے نداری!

۵ اشارات: اندہ، مخفف ہے اندوہ کا۔
 بسا کس ۱۰۰۰ الخ، یہ شعر امیر خسرو کا ہے۔

○
 بیابرخوش چپیدن بیامو
 بناخن سینه کاویدن بیامو
 اگر خواهی خدا را افاش بینی
 خودی را افاش تر دیدن بیامو

○
 گله از سختی ایام بگذاره
 که سختی ناکشیده کم عیار است
 نمی دانی که آب جویباران
 اگر بر سنگ غلط خوشگوار است

○
 کبوتر بچه خود را چه خوش گفت
 که نتوان ز لیسیت باخته جبری
 اگر یاهو زنی ازستی شوق
 کله را از سر شاهین بجبری

○
 فتادی از همت ام کبریا بی
 حضورِ دواں نهاداں چه رسانی
 تو شاهین و لیکن خوشیتن را
 بجبری تا به دام خود نیانی

○
 خوشا روزے کہ خود را باز گیری
 ہمیں فقر است کو بخشد امیری
 حیاتِ جاوداں اندر یقین است
 رہِ تخمین و ظن گسری، بمیری!

○
 تو ہم مثلِ من از خود در حجابی
 خنک روزے کہ خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشہ رزق
 ترا کافر کند علمِ کتابی

○
 چه خوش گفت اشترے باکره خویش
 خنک آن کس که اندک از خود را
 بگیر از ما کن صحرا نور ادا
 به پشتِ خویش بدون بار خود را

۴
 مر اید هست از دانه افرونگ
 بسا از آن که از بود و عدم گفت
 ولیکن با تو گویم این دو حرف
 که با من پیر مردے از عجم گفت

الا کشتہ نامحرم چند
 خریدی از پئے یک دل غم چند
 ز تاویلات ملایاں نکوتر
 نشستن با خود آگاہی دے چند

وجود است ایں کہ بنی یا نمود است
 حکیم با چہ مشکلم کثود است
 کتابے بر فن غواص بنوشت
 و بسکن در دل دریا نبود است

○
 بہ ضربِ تیشہ بشکن بستنوں را
 کہ فرصت اندک و گزوں دو رنگ است
 حیکماں را درین اندیشہ بگذار
 شر را از تیشہ خیزد باز سنگ است

○
 منہ از کف چرخِ آرزو را
 بدست آورم تمامِ ما و ہورا
 میشود چارہ سوتے ایں جہاں گم
 بخود باز آو بشکن چارہ سورا

○
 دل دریا سکون بیگانه از تست
 به حبش گوهر یک خانه از تست
 تو ای موج اضطراب خود نگه دار
 که دریا را مستلح خانه از تست

○
 دو گیتی را به خود باید کشیدن
 نباید از حضور خود رمیدن
 به نور دوش بین امروز خود را
 زدوش امروز را نتوان بودن

بما اے لاله خود را وانمودی
 نقاب از چہرہ زیب کشودی
 ترا چوں برو میدی لاله گفتند
 بشاخ اندر چیان بوی؟ چہ بوی؟

نگرید مرد از رنج و غم و درد
 زد و در آن کم نشیند بر لبش گرد
 قیاس او را مکن از گریہ خویش
 کہ مہست از سوز وستی گریہ مرد با

○
 نہ پنداری کہ مردِ آتخاں مُرد
 نمیرد گرجہ زیرِ آسماں مُرد
 تراشایاں چنین مرگ است مُرد
 زہر مرگے کہ خواہی می توان مُرد

○
 اگر خاکِ توار جاں محرمِ نیست
 بشاخِ تو ہم از نیسیاں نمِ نیست
 ز عشمِ آزاد شو، دم را نکه دار
 کہ اندر سینہ پر دم غمِ نیست

○
 پریشاں ہر دم ما از غمے چند
 شریکِ ہر غمے نامحرّمے چند
 لیکن طرحِ فردائے تو اں لہجیت
 اگر دانی بہائے ایں دے چندا

○
 جو انمرے کہ دل با خوشیتین بست
 رو در بحر و دریا امین از شست
 نگہ را جلوہ مستی ہا حلال است
 ولے باید نگہ داری دل و دست!

○
 ازاں غم ہا دلِ مادرِ مندست
 کہ اصلِ اوازیں خاکِ نرندست
 من و تو ز اں غم شیریں ندیم
 کہ اصلِ اوزا فکرِ بلندست

○
 مگو با من خدائے مایچنیں کرد
 کہ شستنِ متیواں از دامنش کرد
 تہ و بالا کن این عالم کہ دروے
 قمارے می برد نامرد و از مرد

○
 بروں کن کینہ را از سینہ بخش
 کہ دو دِ خانہ از روزن بڑں بہ
 ز کشتِ دل مدہ کس را خراجے
 مشوایے وہ خدا غارت کردہ

○
 سحر با در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مردِ حق دیگر چہ گویم
 چو مرگ آید تقسیم بربِ اوست

بیا در صبح دم ششم بنالید
 کہ دارم از تو امید رنگا ہے
 و لم افسرہ شد از صحبت گل
 چہاں بگذر کہ ریزم بر گیاهے

۸

دل

دل آں بحر است کو ساحل نور زد
 نہنگ از سبیت خویش بلزد
 ازاں سیدے کہ صد ماموں گجرو
 فلک با یک حباب او نیز زد

○
 دلِ ما آتش و تنِ موجِ دودش
 تپیدِ دہمِ سازِ وجودش
 بندِ کریمِ شبِ جمعیتِ او
 چو سیلابِ کہ بندِ چوبِ عودش

○
 زمانہ کارِ او را می برد پیش
 کہ مردِ خود نگہدارِ است ویش
 ہمیں فقرِ استِ سلطانی کہ دل را
 نگہ داری چو دریا گوہرِ خویش

○
 نه نير و نه خودی را آرمودے
 نه بند از دست و پا رخ و کشودے
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے !

○
 تومی گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتار طلسم کاف و نون است
 دل ما گر چه اندر سینہ است
 ولیکن از زبان ما برون است

○
 جہانِ مہر و مہ زناری اوست
 کشادہ گرہ از زاری اوست!
 پیامے دہ زمین ہندوستان را
 غلام آزاد از بیداری اوست!

○
 من تو کشتِ یزدان حاصلِ سہتِ ایں
 عروسِ زندگی را حاصلِ سہتِ ایں
 غبارِ راہ شد و انا تے ہمارہ
 نہ پنداری کہ عقلِ سہتِ ایں دلِ سہتِ ایں!

○

گہے جو تہِ دہِ حسنِ غریب
خطیبِ ہنسِ اوازِ صلیب
گہے سلطانِ باخیل و سپا
ولے از دولتِ بے نصیب

○

جہانِ دل جہانِ لنگ و بونیسیت
درویشیت و بلند و کاخ و کونیسیت
زمین و آسمان و چار سونیسیت
دیں عالمِ حبِ اللہ و ہونیسیت

نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد
 کہ ہم پیا یاد جهان چار سورا
 مے آشامے کہ دل گردن دانش
 بخویش اندر کشید این رنگ بورا

محبت حلالت؟ تا تیرنگا بهیست
 چه شیریں نه خم از تیرنگا بهیست
 بصید دل وی؟ ترکش بنیاد
 کہ این نخچیر نخچیرنگا بهیست

۹
خودی

خودی روشن ز نور کبریا فی است

رسانی های او از نارسانی است

جدائی از مقامات و صاش

وصاش از مقامات جدائی است

چو قمر در گذشت از گفت گویا

ز خاک او برید آرزو ها

خودی از آرزو شمشیر گردد

دم او رنگ ها بر دوزخو ها!

خودی را از وجود حق وجودی
 خودی را از نمود حق نمودی
 نمیدانم که این تابست گویهر
 کجا بودی اگر دریا نبودی!

دلے چوں صحبت گل می پذیرد
 هماندم لذت خویش بپذیرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چون من محکوم تن گردد بمیرد

وصالِ ما وصالِ اندر فراقِ است
 کشود این گره غیر از نظر نسبت
 گهر گشته آغوشِ دریا است
 ولیکن آبِ بحر آبِ گهر نیست!

کفِ خاکِ که دارم از درِ است
 گل و ریحانم از ابرِ است
 نه من، رامی شناسم من نه او را
 و لے دانم که من، اندرِ است

جبر و اختیار
 یقین و انہم کہ روزے حضرت او
 ترازوئے نہد این کاخ و کورا
 ازاں ترسم کہ فردائے قیامت
 نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہر و ما گفت با من راہب پیر
 کہ دارم شکستہ از من فراگیر
 کند ہر قوم پیدا مرگ خود را
 ترازو گفت دیو مارا گشت تدبیرا

موت
 شنیدم مرگ با نیرواں چنیں گفست
 چه بے غم چشم آں کز گل بزايد
 چو جان او بگيرم شر مسارم
 دلے اور از مردن عار نايد

○
 ثباتش دہ کمیشش جہات است
 بدست او زمام کائنات است
 نگردد شر مسار از خواری مرگ
 کہ نامحرم ز ناموس حیات است

بجو ابلیس را
 بجو ابلیس را از من پیایم
 تپیدن تاج ادر زیر دلم
 مرا ای خاکدانے خوش نیاید
 که صبحش نیست جز تمهید شام

○
 جہاں تا از عدم بپوشید
 ضمیرش سزوبے ہنگامہ دیند
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفریند

○
 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را جوهر شد ترک کرد
 نمیدانم که احوال تو چنین است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

○
 ترا از آستانِ خود برانند
 رحیم و کافر و طاغوت بمانند
 من از صبحِ ازل در پیجِ تو بمانم
 از آن خارے که اندر دل نشانند

○
 تو می دانی صواب و ناصوابم
 نروید دانه از کشت حرامم
 نکردی سجده و از درو مندی
 بخود گیری گناه بجایم!

○
 بیایا نرد را شاهانه بازیم
 جهان چار سورا در گردانیم
 با فسون هنر از برگ کاهش
 بهشته این سوت گزول بسایم

ایلیس خاکی و ابلیس ناری
 فسادِ عصر حاضر آشکار است
 سپهر از زشتی او شمر سار است
 اگر پیداکنی ذوقِ نگاہ
 دو صد شیطان ترا خد متنگدار است

○
 بہر کور بہر نان چشم و گوش اند
 کہ در تاراجِ دل ہا سخت کوش اند
 گراں قیمت گناہ ہے بالیشیرے
 کہ این سوداگران رزاں فروش اند

○
 چہ شیطانے خراش و ازگو نے
 کند چشم ترا کو را زفسونے
 من اور امردہ شیطانے شام
 کہ گیرد چوں تو خچیر بونے!

○
 چہ زہرا بے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیگانہ است
 تو بینی حلقہ دای کہ پیدا است
 نہ آں دای کہ اندر دانہ است

بشتر تا از محنتِ خود فدا دہست
 بقدرِ محکمٰی اور اکشاد است
 گنہ ہم می شود بے لذت و سُر
 اگر ابلہ بیس تو خاکی نہاد است

مشو نچیر ابلہ بیانِ این عصر
 خساں را غمہ شاں سازگار است
 اخیلاں را ہماں ابلہ بیس خوشتر
 کہ نیرواں دیدہ و کامل عیار است

○
 حریفِ ضربِ او مردِ تمام است
 کہ آں پیشِ نسبِ او لا مقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ نِخ است
 کہ صیدِ لاغرے برے حرام است

○
 ز فہمِ دوں نہاد اں گمچہ دور است
 و لے ایں نکتہ را گفتن ضرور است
 بہ ایں نوزادہ ابلیسیاں نسا زد
 گنہگارے کہ طبعِ او غیور است!

بیدارانِ طریق

بیاتاکار این امت بایم
 قمارِ زندگی مردانه بایم!
 چنان نایم اندر حجبِ شهر
 که دل در سینه ملاکدایم!

بہارِ انِ طریق

۱

قلم در حبرہ باز آسمانها
 بہ بالِ اوسبک گردد گرانها
 فضائے نیلگوں پیر گاہش
 نمیکرد دیگر و آشیانها!

زہانم نعمۃ اللہ علی رنجیت
 چو گردا ز رنجیت ہی چار سورت رنجیت
 بگیزا دستِ من سائے کہ تاش
 ز سوز زخمہ چوں اشکم فرور رنجیت

چو اشک اندر دلِ فطرت پیچیدم
 پیچیدم تا بحشیم اور رسیدم
 درخش من ز مژگانش تو اید
 کہ من بر برگِ کاہے کم پیچیدم

○
 مرا از منطق آید بوی ته خاکی
 دلیل او دلیل ناتمامی
 برویم بسته در مارا کشاید
 دو بیت از پیر رومی یا زجانی!

○
 بیا از من بگبیر آن دیر ساله
 که نخبش روح با خاک پیالیه
 اگر آتش دهی از شیشه من
 تو آدم بروی شلخ لاله!

○
 بدستِ من تہاں پرینہ چنگ است
 درونش نالہ ہائے رنگ رنگ است
 ولے بنوازش باناخن شیر
 کہ اور اتار از رنگ ہائے سنگ است !

○
 بگواز من بہ پرویزانِ این عصر
 نہ فرہادم کہ گیسوم تیشہ در دست
 زخارے کو خلد در سینہ من
 دل صد بیتوں رانی تو اس خست

○
 فقیرم ساز و سامانم نگاہست
 بچشم کوه یاراں برگ کاہست
 زمین گیر این کہ زانغ و خیمہ بہشت
 ازاں بازے کہ دست آموز شاہست!

○
 درِ دل را بروئے کس نہ بستم
 نہ از خویشاں نہ از یاراں گستم
 نشینم ساختم در سینہ خویش
 تیرا این چرخ گرداں خوش شستم

اشارات : دیمہ، بار سیول کامرگٹ

○

دیر گلشن ندارم آبِ جابا ہے
 نصیبم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا گلچیں بد آموزِ چمنِ خندانہ
 کہ دادم چشمِ نرگسِ رانگا ہے!

○

دو صد انا دیریں محفلِ سخنِ گفت
 سخنِ نازکِ ترازِ برگِ سمنِ گفت
 ولے باہنِ بگو آں دیدہ و رکسیت
 کہ خائے دیدِ احوالِ چمنِ گفت!

○
 ندامتِ نکتہ نامے علم و فن را
 مقامے دیگرے دے ادم سخن را
 میانِ کارواں سوز و سرورم
 سبک پے کر دپیرانِ کهن را

○
 نہ پنداری کہ مرغِ صبح خواهم
 بجز آہ و فغاںِ حنریے ندامت
 مدد از دستِ امانم کہ یابی
 کلیدِ باغِ را در آشیانم

○
 بیستم من جہاں جز بگذر نیست
 ہزاراں ہر و یک ہمسفر نیست
 گذشتہ از ہجوم خویش و پیوند
 کہ از خویشاں کسے بیگانہ تر نیست

○
 بایں نابودندی بودن آموز
 بہائے خویش را افزودن آموز
 بہیت اندر محیط نغمہ من
 بطوفانم چو در آسودن آموز

○
 کہن پروردہٗ ایں خاک دانم
 وے از منزلِ خود دل گرانم
 ویدم گرچہ از نیضِ نم او
 زبیں را آسمانِ خود ندانم!

○
 ندانی تمانہ باشی محمِ مرد
 کہ دلہا زندہ گردانم مرد
 نگہ دار دزآہ و نالہ خود را
 کہ خود دار بہت چیں مڑاں غمِ مرد!

○
 نگاہِ آفریںِ حیاں در بدن ہیں
 بشاخانِ نامیدہ یا مہمن ہیں
 و گرنہ مثلِ تیرے در کھانے
 ہدفِ را با نگاہِ تیر زن ہیں

○
 خرد بیگانہ ذوقِ یقین است
 قمارِ علم و حکمت بدین است
 دو صد بوحامد و رازی نیز زد
 بنادانے کہ چشمش راہِ میں است

○
 قماش و نقره و لعل و گهر چیست؟
 غلام خوش گل و زربین کمر چیست؟
 چو یزدان از دویستی بے نیازند
 دگر سرمایه اهل هنر چیست؟

○
 خودی را نشئه من عین بهش است
 از آن محبتانه من کم خروش است
 من گریچه ناصاف است کش
 که این تہ جرعه زخمهای دوش است!

○
 ترا جنت و عمامہ کا لے
 من از خود یافتم بونے نگارے
 ہمیں بیکت بے سراپہ من
 نہ چوب منبرے نے چوب دارے

○
 چو دیدم جو ہر آئینہ خویش
 گرفتہ خلوت اندر سینہ خویش
 ازین دشوران کور و بے فوق
 رمیدم با نسیم دیرینہ خویش!

○
 چو خنجریش برستم ازین خاک
 همه گفتند با ما آتشنا بود
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت با که گفت از کج بود

۲

اگر و نادل و صافی ضمیر است
 فقیرے باتھی دوستی امیر است
 بدوش منعم بے دین و دانش
 قیاسے نفیست پالان حریر است

۳

سجودے آوری دارا وجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 بہر پیش فرنگی حاجت خویش
 ز طاق دل مندریز این صنم را

○

شنیدم ببتکے از مرد پیرے
 کہ مندر زانہ روشن ضمیرے
 اگر خود را بہن داری نگہ داشت
 دو گیتی را بگیر و آل فقیرے!

○
 نہاں اندر دوحہ فے سرکار است
 مقامِ عشق منبرِ نسبت دار است
 براہِ بیاں ز مژدہاں ترسند
 کہ عودِ خام را آتشِ عیار است!

○
 مجو لے لے از کس غمگساری
 چو من خواہ از درونِ خویش یاری
 بہر باغے کہ آید سینہ بختاے
 نگہ داراں کہن داغے کہ داری

زیر سے یاد دارم ایں دو اندرز
 نباید جز بجانِ خوشینِ زسیت
 گریز از پیشِ آن مردِ فروست
 کہ جانِ خود گرد و گردِ بہ تنِ زسیت

بساحلِ گفتِ موجِ بقرارے
 بفرعونے کُتمِ خود را عیارے
 کہے بر خویش مئی بچم چو بالے
 کہے رضم بہ ذوقِ انتظارے

○
 اگر ای آّب و جابے از فرنگ ست
 جبین خود منہ بند بردار
 سہی را ہم بہ چو شش دہ کہ آخر
 حقے دار و بہ خرابلاں گیرا و!

○
 فرنگی را دے زیر نگین نیست
 متاع او ہم ملک است وین نیست
 خداوندے کہ در طوفِ محرش
 صد الیس است یک لوح الایں نیست

۴

من تو از دل دین نا امیدیم
 چو بوی گل ز اهل خود رسیدیم
 دل ما مردود دین از مردوش مرد
 دو نامرگے بیک سودا خریدیم!

○

مسلمانے کہ داند مزدیں را
 ناید پیش غیر اللہ حبیں را
 اگر گردوں بہ کام او نہ گردد
 بکام خود بہ گرداند زمین را!

○
 دل بیگانه خویش خاکدانِ غمیت
 شب و روزش ز دور آسمانِ غمیت
 تو خود وقتِ قیامِ خویش در یاب
 نمازِ عشق وستی را اذانِ غمیت

○
 مقامِ شوق بے صدق و یقینیت
 یقین بے صحبتِ روحِ الایمیت
 گرا از صدق و یقینِ داری نصیب
 قدمِ بیایک نہ کس و کمیتیت

مسلمان را ہمیں عرفانِ وادارک
 کہ درخود فاش بنید رمزِ لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجد
 شناساں را کہ گوید ماعرفناک

○

بہ افرنکی ہستاں خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تحبسانہ مروی
 خرد بیگانہ دل، سینہ بے سونہ
 کہ از تاکِ نیاگاں سے نخوردی

۵ اشارات : لولاک ، تلخیصِ حدیثِ لولاک لها خلقت الافلاک
 ماعرفناک حق معرفناک

نه هر نفس خود گرویم خود گذار است
 نه هر نفس مست ناز اندر نیاز است
 قبا ئے لا اله خویش قبا ئے هست
 که بر بالائے نام و ازل است!

بسوز و مومن از سوز وجودش
 کشود هر چه بستند از کشودش
 جلال کبریائی در قیاسش
 جمال بندگی اندر سجودش!

چہ پرپی از نمازِ عاشقستانہ
 رکوعش چوں سجودش محسوسانہ
 تب تاب یکے اللہ اکبر
 نہ تنجب دور نمازِ پنجگانہ

○
 دو گیتی را صلاح از قرأتِ اوست
 مسلمان لایموت از رکعتِ اوست
 ندانند کشتہ این عصر بے سو
 قیامت ہا کہ در قد قامتِ اوست

ۛ اشارات: صلا، دعوت

لایموت: زنده جاوید

۵

فرنگ آئین رزاقی بداند
 باین بخشد از و وامی ستاند
 به شیطان آنچنان وزی رساند
 که نیرواں اندر آں حیراں بماند

○

چه حاجت طول دادن دشتاں را
 بحر فے گویم اسرارِ نہاں را
 جہانِ خویش با سوداگران داد
 چه داند لامکانِ تدرِ مکاں را

بہشتے بہرِ پاکانِ حرمِ هست
 بہشتے بہرِ اربابِ محرمِ هست
 بگو ہندی مسلمان کہ خوش باش
 بہشتے فی سبیل اللہ ^ممست!

۶

قلمِ رسولِ تقرب سے ندارد
 بحرِ این شکستہ کسیر سے ندارد
 ازاں کشتِ خرابِ حاصلِ نیست
 کہ آبِ ازخونِ شہید ^۴ سے ندارد!

نظمیں
اردو میں

ایلیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

ایلیس

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دنیا تے دوں!
ساکنانِ عرشِ عظم کی تمناؤں کا خوں!

اس کی بربادی پہ آج آمادہ ہے وہ کار ساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہاں کاف و نون
 میں نے دکھلایا فرنگی کو ملوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیرو کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منعہم کو دیاسٹریہ داری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے اسکی آتش سوزاں کو سرد
 جس کے ہتھکاموں میں ہوا بلبس کا سوز و دل
 جس کی شاخیں ہوں ہماری آبیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخل کہن کو سہنگوں؟

پہلا مشیر

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ ابسی نظام
 پہنچتے تر اس سے ہوتے خوتے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے تقدیر میں سجدہ
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بے قیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مر جاتی ہے یا رہتی ہے خام
 یہ ہماری سچی پیسہ کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں یہی افیون تھی
 ورنہ تو آلی سے کچھ کمکت نہ ہیں علمِ کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 کس نہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نومیدی پہ جھپٹے، فیروانِ جلد
 ہے جہاد اس دور میں مردِ مسلمانِ محرم

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ شر
 تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ہے باخیر

پہلا شیر

ہوں، مگر میری جہاں مٹی بتاتی ہے مجھے
 جو ملوکیت کا اک پردہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بارِ شہر باری کی حقیقت اور ہے
 یہ وجودِ میر و سلطان، پر نہیں ہے منحصر
 مجلسِ ملت ہو یا پر ویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطانِ غیر کی کھلتی یہ چوکی نظر!

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام
چہرہ روشن، اندر اس جنگیز سے ریکتہ!

تفسیر اشیر

روحِ سلطانی ہے باقی تو پھر کیا اضطراب
ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب؟
وہ کلیم بے تحاشی! وہ مسیح بے صلیب!
نہیست پیغمبر لیکن درجہ بل دار و کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پرودہ سوز
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دیتی دل سے آقاؤں کے خمیوں کی طناب

چوتھا شیر

توڑ اس کا رومۃ الکبریٰ کے ایوانوں میں دیکھو
اے سیرز کو دکھایا ہم نے پھر سیرز کا خواب
کون بجز روم کی مہجوں سے ہے لپٹا ہوا
دگاہ بالہ چوں صنوبر گاہ نالہ چوں باب

تیسرا شیر

میں تو اس کی عاقبت بینی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افرنکی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

پانچواں شیر

(المبیس کو مخاطب کر کے)

اے تیرے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوا
تو نے جب چاہا کیسا ہر پروگی کو آشکار
اب و گل تیری حرارت سے جہانِ سوز و سا
ابلیہ حیت تیری تسلیم سے واناے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پروردگار
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے ابتدا تک سرنگون و شرمسار
 گرچہ ہیں تیرے مریدِ افراغ کے ساتھ تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتناء
 وہ یہودی فتنہ گر وہ ریحِ مزدک کا بروز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے تازنا
 زانغ و شتی ہو رہا ہے ہمسرِ شاہین و سپہ
 کنتی سرعت سے بدلتا ہے مزاجِ روزگار

چھپا گئی آشفتنہ ہو کر وسعتِ فِلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشغیہ
 فتنہ و فدا کی ہدایت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوتب
 میرے آقا! وہ جہاں نہ یروز بھونے کو ہے
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پُر

ایلیس

(اپنے مشیروں سے)

ہے مرے دستِ تصرف میں جہاں رنگ و بو
 کیا زمین کیا مہر کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غرب و شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوامِ یورپ کا لہو
 کیا اما مان سیاست، کیا کلیسا کے شیوخ
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کارگاہِ شیشہ جو ناداں سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جام و سلبو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چاک
 مزد کی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کو چہ گرد
 یہ پریشاں روزگارِ آشفتنہ مغزِ آشفتنہ ہو

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس اُمت سے ہے
 جس کی خاکستر میں ہے اب تک شمارِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں
 کرتے ہیں اشکِ سحر گاہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پرِ روشن باطنِ ایم ہے
 مزدکیتِ فتنہ فروا نہیں اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ اُمتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی سربِ داری بندہٴ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری انتہیں
 بے بدبضیا ہے پیرانِ حرم کی استہیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے لیکن یہ خوف
 ہو نہ جائے آشکارا شریعِ پیغمبر کو
 الحذر! این پیغمبر سے سو بار الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد آزما، مرد آفریں
 موت کا پیغام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی فغفور و خاقان نے فقیرِ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر آلودگی سے پاک و صاف
 منعموں کو مال و دولت کا بناتا ہے امیں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب!
 پادشاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمین
 چشمِ عالم سے لے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محرمِ یقین!
 ہے یہی بہت اہیات میں الحجار ہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الحجار ہے

۳

نورِ ڈالیں جس کی تکبیریں طلسمِ شمشِ جہات
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات!

ابنِ مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حق، حق سے جدا یا عینِ ذات؟
 آنے والے سے مسیحِ ناصری مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفاء؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 امتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس دین میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لات و مناب؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب مہرے ہوں تانے

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں خوب تر
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشے جیسا
 نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری سے
 ہے حقیقت جس کے دیں کی احتساب کا پتلا
 مست بکھو ذکر و فکر صبح گاہی میں اسے
 پختہ تر کر دو مزاج خالق ہی میں اسے

بڈھے بلوچ کی نصیحت بیٹے کو

ہو تیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ یل و ایل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیزِ جانِ تنگ و دو میں
 پہناتی ہے درویش کو تاجِ سوارا
 حاصل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کہ
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محسوس رہا دولتِ دریا سے وہ غواص
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 دیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر سکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو پا مردئی مومن پہ بھروسا
 ابیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقدیرِ اعم کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشارا
 اخلاصِ عمل مانگ نیا گان کہن سے
 شاماں چہ عجب گر بنوا زندگدارا!

تصویرِ مصوّر

تصویر

کہا تصویر نے تصویرِ گر سے
 نماش ہے مری تیرے ہنر سے

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
 کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے!
 مصوّر

گراں ہے چشم بنیادیدہ و پرپر
 جہاں مٹی سے کیا گزری شرر پر
 نظر درد و غم و سوز و تب و تاب
 تو اے ناواں قناعت کر خبر پر
 تصویر

خبر عمتل و حسرت کی نا توانی
 نطنز دل کی حیات جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تگ و تاز
 سزاوارِ حدیثِ لن ترانی
 مصور

تو ہے میرے کجالاتِ ہنر سے
 نہ ہو نومید اپنے نقشِ گدے سے
 مرے دیدار کی ہے اک یہی شرط
 کہ تو نہپساں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالم برنخ

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امروز کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے شبستانِ کہن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تھا ضابطہ قیامت
 اس موت کے پھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیزار نہیں ہیں
 ہو روح پھر اک بار سوارِ بدنِ زار!
 ایسی ہے قیامت تو حسدِ یادِ نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب مار و کثروں نے نصیبِ ام و دود
 ہے فقط محکوم قوموں کیلئے مرگِ ابد!
 بانگِ اسراییل ان کو زندہ کر سکتی نہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تھی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ لحد

قبر

(اپنے مُردہ سے)

اے ظالم! تو جہاں میں سب سے محکوم تھا؛
 میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری سوزناک
 تیری میت سے مری تار یکیاں تار یک تر
 تیری میت سے زمیں کا پردہ ناموس چاک!
 الحذر محکوم کی میت سے سو بار الحذر
 اے سرفیل! اے خدائے کائنات! اے جان پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ بہشت بُد
ہیں اسی آشوب سے بے پردہ ہر اردو جو
زلزلے سے کوہ و دریا اڑتے ہیں مانندِ سحاب
زلزلے سے ادویں میں تازہ چشموں کی نمود
ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
ہے اسی میں مشکلاتِ زندگی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بتوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندۂ لاتِ منات!
 خوار ہوا کس قدر آدمِ نرواں صفات!
 قلبِ نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکوٹِ عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 "شاہ" ہے برطانوی مندر ہیں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جہتِ جاہیں بجا رہی پش پش!
 ہے یہ مشک آمیزافیوں ہم علاموں کیلئے
 ساحرِ انگلیس! امارا خواجہ دیگر ترش!

دورخی کی مناجات

اس دیر کہن میں ہیں غرض مست پر جباری
 رنجیدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدایا
 پوجا بھی ہے بے سود، نمازیں بھی ہیں بے سود
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و سیرا
 ہیں گھر چہ بلبندی میں عمارات فلک بس
 ہر شہر حقیقت میں ہے بیراثہ آباد
 تیشے کی کوئی گردشِ تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویزِ جگر تشنہ ہے فرما دے

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی ایجاد
 اللہ! ترا شکر کہ یہ خطّہ بر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزاد

مسعود مرعوم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالم عدم ہے یا کہ وجود
 خیالِ جادہ و منزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سراپاِ رحیلِ بے مقصود

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمالاتِ احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعود
 مجھے رلاتی ہے اہل جہاں کی بیداری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سرود
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غم و موت
 نہ کہہ کہ صبر معنائے موت کی ہے کشود
 دے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگ است
 ز عشق تا بہ صبر رہی ہزار فرسنگ است
 (سعدی)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عمر گزیر یا کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں ستو
 مگر یہ غلیبتِ صغرے ہے یا فنا؟ کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخش گیا ہے ذوقِ جمال
 حشر دیتا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے ہیں اعجاز؟
 نہیں تو حضرتِ انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روحِ رواں لَآ اِلٰہَ اِلَّا هُوَ
 مسیح و مہیخ و چلیا یہ جس کا کیا ہے؟

قصاص خونِ تہمت کا مانگے کس سے
 گناہگار ہے کون اور خوں بہا کیا ہے؟
 غمیں مشو کہ بہ بندِ جہاں گرفتاریم
 طاسہا شکند آں دے کہ ماواریم
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقامِ حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ عبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے بیکرا نہ ترا
 ترے فراق میں مضطرب ہے موجِ نیل و فرات
 خودی ہے مردہ تو مانندِ گاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جملہ موجودات

نگاہ ایک تجبلی سے ہے اگر محرم
 و صد ہزار تجبلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے درائے سپہر
 زمیں سے تابہ ثریا تمام لذت منات
 حریم ذات ہے اس کا شمعین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفات
 خود آگہاں کہ ازیں خاکِ دان بوں حبیبند
 طلسم مہر و سپہر و ستارہ شکستند

آوازِ غیب !

آتی ہے دمِ صبح صدا عرشِ بریں سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جوہرِ دراک؟
 کس طرح ہوا کند ترانہ شترِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ستاروں کے جگرچاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے علامِ حسن و خاشاک؟
 مہر و مہ و انجم نہیں محکمِ تم سے کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لرزتے نہیں افلاک؟

ایتک ہے رواں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ میاں!
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پردوں میں نہیں ہے نگہ پاک!
 باقی نہ رہی تیری وہ اہلینہ مسیری!
 اے کشتہ سلطانی و ملائی و پسیری!

رباعیات

۱
 مری شاخِ اہل کا ہے ٹرکیا
 تری تفتِ دیر کی مجھ کو خبر کیا
 کلی گل کی ہے محتاجِ کشود آج
 نسیم صبحِ فترا پر نظر کیا

○
 فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے نفس کے امتحان سے
 ہوا پیری سے شیطان کہنہ اندیش
 گستاخ تازہ تر لائے کہاں سے!

○
 وگرگوں عالمِ شام و سحر کہ
 جہاں خشک و تر زیر و زبر کہ
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مے بے وق سجدوں سے خذر کہ!

۲

غریبی میں ہوں محسوسِ سیری
 کہ غیرت مند ہے میری فقیری
 حذر اس فقر و رویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھا دی سرِ نبویؐ

○

خرد کی تنگ امانی سے فریاد
 تجلی کی سراوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نظارہٴ غیر
 نگہ کی ناسلمانی سے فریاد

○
 کہا اقبال نے شیخِ حرم سے
 تہِ محرابِ مسجد سو گیا کون؟
 نہ مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

○
 کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو میری دینی مبارک
 کہ ہے آج ایشِ لہو سرد

○
 حدیثِ بلند مومن دل آویز
 جگر پر غول نفس و شن، نگہ تیز!
 میسر ہو کسے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفل کلم آمیز!

○
 تمیزِ خار و گل سے آشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ پھول کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہونے سے جویری!

نہ کہ ذکرِ سراق و آشنائی
کہ اصلِ زندگی ہے غم و مہمائی
نہ دریا کا زیاں ہے نہ گہر کا
دلِ دریا سے گوہر کی جدائی

تمہے دریا میں طوفان کیوں نہیں ہے؟
خودی تیری سماں کیوں نہیں ہے؟
عجیب ہے شکوۂ تقدیرِ بڑواں
تو خود تقدیرِ بڑواں کیوں نہیں ہے؟

○
 خرد ویکھے اگر دل کی نگہ سے
 جہاں وشن ہے نورِ الٰہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے !

○
 کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اتر کر
 کبھی دریا کے ساحل سے گذر کر
 مستام اپنی خودی کا فاش کر !

ملا زادہ ضیغم لولابی کشمیری کا بیاض

۱

پانی ترے چشموں کا ترپتا ہوا سیما ب!

مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب!

اے ادنیٰ لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہو منسبِ مہراب!

دیں بندہ مومن کیلئے موت ہے یا خواب!

اے ادنیٰ لولاب!

ہیں ساز پہ موقوف نوا ہائے جگر سنو
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب
 اے ادنیٰ لولاب!

ملا کی نطنہ نورِ فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے مہینہ نہ صوفی کی مے ناب
 اے ادنیٰ لولاب!

بیدار ہوں دل جس کی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں ت سے وہ درویش ہے نایاب
 اے ادنیٰ لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکر و فنِ خواجگی کا شش سمجھنا غلام
 شریع ملوکانہ میں جدتِ احکام دیکھو!
 صورتِ کاغذِ حلالِ حشر کی لذتِ حرام
 اے کہ غلامی سے ہے روحِ ترمی مضمحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فستیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایرانِ صغیر

سینہ افلاک سے ٹھنٹی ہے آہ سوزناک
 مردِ حق ہوتا ہے جب مرعوبِ سلطانِ امیر
 کہہ رہا ہے داستاں بیدِ رمیِ ایام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ دہقانِ پیر
 آہ یہ قومِ نجیب و حیرتِ ست و تردماغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے ویرگیر؟

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکومِ قوموں کا لہو
 تھر تھراتا ہے جہانِ چار سو و رنگِ بو

پاک ہوتا ہے ظن و تخمین سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے ہر راہ کو روشن چرخِ آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن تارِ رُفُو
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے خراباش پاش
 حاکمیت کا بت سنگیں دل و آئینہ رو

۵

درّاج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیّا و یہ شاہیں ہے کدِ راج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
مشرق میں ہے فروائے قیامت کی نمود آج
فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ عجیب
وہ مروہ کہ تھا بانگِ سرائیل کا محتاج

۶

زندوں کو بھی معلوم ہیں فی کے کجالات
ہر چہند کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
خود گیری و خود داری و گلبانگِ انا الحق
آزاد ہو سالاک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سا لک تو یہی اس کا ہمدوست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگِ مفاجات!

۷

مکمل کر خافا ہوں سے ادا کر رسمِ شبیری
کہ گفتِ خافا ہی ہے فقط اندوہ و دلگیری
ترے دینِ ادب سے آ رہی ہے بولے بہانی
یہی ہے مرنے والی مہنتوں کا عالمِ سیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں ہے وہ جادو
کہ خودِ نخچیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ نخچیری

چہ بے پروا گزشتہ از نو اے صبح گاہِ مہن
کہ برد آں شور و مستی از سیہ چہان کشمیری

۸

سمجھا لو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلبند
گردشِ مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نفست بند
جس خاک کے خمیر میں ہے آتشِ چنار
محکم نہیں کہ سہ ہو وہ خاکِ احمر بند

۹

کھلا جب چمن میں کتجتانہ گل
 نہ کام آیا ملا کو علم کتابی
 متانت شکن تھی ہوائے بہاراں
 غزلخواں ہوا پیر کب اندرابی
 کہا لالہ اششیں پیرہن نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں میں بیجا بی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات است آتشِ خودِ طبلدین
 خوش آں دم کہ این نکتہ را بازیابی
 اگر ز آتشِ دل شرار سے بگیری
 توں کو زیرِ فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رگ سخت ہے مانندِ رگِ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانندِ رگِ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسرہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پرسوز و طربناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سرمایہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بیگاتہ اخلاص و مروت
 ہر چند کہ منطق کی دلیلوں میں ہے چلاک
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارف عامی خودی سے بیگانہ !
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مسجد نہ !
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میرا اعطائے
 کہ خود حرم ہے چراغِ حرم کا پڑانہ
 طلسمِ بے خبری ، کافری و بیستاری
 حدیثِ شیخ و برہمن فسوں افسانہ
 نصیبِ خطہ ہو یا ربُّہ بندہ درویش
 کہ جس کے فہم میں اندازہ ہوں کلیمانہ

چھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے کتنک
گہر ہیں آبِ ولہ کے تمام بیکانہ

۱۲

وگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معر کے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویم فردا ہے باطل
گرے آسماں سے پرانے تھائے !
ضمیرِ جہاں اس قدر آشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے تھائے !

زمیں کو فراغت نہیں لزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولہ کے کنائے

۱۳

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی تقدیریں
 کمالِ صدق و مروت ہے زندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی نقصیریں

قلم درانہ ادائیں سکندرانہ جلال
 یہ امتیں ہیں جہاں میں برہنہ شیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام سیریں
 شکوہ عید کا سن کر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حرم کی تنکب سیریں
 حکیم میری نوافل کا راز کیا جانے
 درائے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۴

چہ کافرانہ قمارِ حیات می بازی
 کہ بازمانہ بازی بخود نمی سازی
 دگر بگرد سدائے حرم نمی بینم
 دل جنبید و نگاہ غنڈالی و رازی
 بحکم مفتی اعظم کہ فطرت از لیسیت
 بدین صعوہ حرام است کاشبازی
 ہماں فقیہہ ازل گفت جرّہ شاہیں را
 باسماں گروی بازی نہ پروازی

منہم کہ توبہ نہ کروم ز فاش گوئی ہا
 ز بیچم این کہ سلطان کشند عمازی
 بدست نمانہ سمرقند نے بخارا اسیت
 دعا بگوز فقیراں بہ ترک شیرازی

۱۵

ضمیمہ مغرب ہے تاجرانہ ضمیمہ مشرق ہے ایہانہ
 وہاں دگرگوں ہے لفظ لفظ یہاں بدلتا نہیں زمانہ
 کنارِ دریا خضر نے مجھ سے کہا باند از محرمانہ
 سکندری ہو قلندری ہو یہ سب طریقے ہیں ساحرانہ

حریف اپنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایانِ خاقان ہی
 انہیں بیٹھ رہے کہ میرے نالوں سے شق نہ ہو سنگِ استانہ
 غلام قوموں کے علم و عرفاں کی ہے ہی رمزِ آشکارا
 زمین اگر تنگ ہے تو کیا ہے فضائے گرد و سببے کو انہ
 خبر نہیں کیا ہے نام اس کا خدا فریبی کہ خود فریبی
 عمل سے فارغ ہو مسلمان بنا کے تقدیر کا بہانہ
 مری اسیری پہ شاخِ گل نے یہ کہہ کے صیاد کو رلایا
 کہ ایسے پُرسوز نغمہ خواں کا گراں تھا مجھ پہ آشیانہ

حاجت نہیں اے خطہ گلِ شہر و بیاں کی
 تصویر ہمارے دل پر غوں کی ہے الالہ
 تفتیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پیغامِ خدایانِ ہم سالہ
 سہرا کی ہواؤں میں ہے عریاں بدن اس کا
 دیتا ہے ہنر جس کا امیروں کو دوشالہ
 امید نہ رکھ دولتِ دنیا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانندِ غزالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہے جسکو تن فرموشی
حرام آئی ہے اس مردِ مجاہد پر زہ پوشی

۱۸

آں عزمِ بلند آں سورِ حبِ گہر آں
شمشیرِ پدرِ خواہی بازوئے پدر آں

۱۹

غریبِ شہر ہوں میں سن تو لے مری فریاد
کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے مستلِ غریز
 جہاں میں عام نہیں دولتِ ناشاد
 گلہ ہے مجھ کو زمانے کی کور و قی سے
 سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ نادر
 ”صدائے تیشہ کہ بر سنگ میخورد و گراست
 خبر بگیر کہ آوازِ تیشہ و جگر است“

۲ صدائے تیشہ: شعر مرزا بابا جان خان علیہ الرحمۃ کے شہر سائنس ایلہ بوم میں ہے

سرکارِ حمیدی صدِّ اعظم حمید آباد دکن کے نام

یومِ اقبال کے موقع پر توشہ خانہ حضور نظام کی طرف سے جو
 صاحبِ اعظم کے ماننے والے ایک ہزار روپیہ کا چیک بطورِ تواضع موصول ہوا ہے
 تھایہ اللہ کا فرماں کہ شکوہ پرویز
 دو قلندر کو کہ ہیں اس میں ملو کا نہ صفات
 مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر
 حسنِ تدبیر سے دے آنی وفائی کو ثبات
 میں تو اس بارِ امانت کو اٹھاتا سرِ دوش
 کامِ درویش میں ہر تلخ ہے مانندِ نبات

غیرتِ فقر مگر کرنے کی اس کو قبول
جب کہا اس نے پیہے میری غلّی کی زکات

حسین احمد

عجم ہنوز نداند رموزِ دین ورنہ
ز دیوبند حسین احمد ایں چہ بواجبی است!
سرود بر سرِ منبر کہ ملت از وطن است
چہ بے خبر ز مقامِ محمدِ عربی است!
بمضططے برساں خویش را کہ دیں ہمہ اوست
اگر یہ او نہ سیدی تمام بولہبی است!

حضرت انسان

جہاں میں دانش و نبش کی ہے کس درجہ ارزانی!
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ یہ عالم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے باریک فطرت کا حجاب اتنا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے تنہماے پہنانی!
 یہ دنیا دعوت دیدار ہے فرزندِ آدم کو
 کہ ہرستور کو بخشا گیا ہے فوقِ عریانی
 یہی فرزندِ آدم ہے کہ جسکے اشکِ خویش سے
 کیا ہے حضرت یزداں نے یاؤں کو طوفانی!

فلک کو کیا خبر یہ خاکداں کس کا نشیمن ہے
 غرض انجم سے ہے کس کے شہستان کی نگہبانی
 اگر مقصودِ کل میں ہوں تو مجھ سے ماورا کیا ہے؟
 مرے ہنگامہ ہائے نو بنو کی تہا کیا ہے؟

(عبدالغنی دین وین مسم)

کیور آرٹ پرنٹنگ و کس ایٹ وڈ لاہور میں باہتمام لاہور انڈیا کی پو
چھی اور جاوینسنز لیمیٹڈ لاہور سے جوید اقبال نے شائع کی

شیخ محمد شرف تاجر کتب کشمیری بازار لاہور

CALL No. {

۸۹۱۵۵۱۵۴

ACC. No. ۱۲۱۸۶

AUTHOR ۲۰

طبع اول

اقبال، محمد

TITLE

از رفعت حجاز

THE BOOK MUST BE CHECKED AT THE TIME
OF ISSUE

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The Book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over-due.

